

Hrvoje Jurić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
hjurić@ffzg.hr

O djelu i liku filozofa i profesora Ante Pažanina

Sažetak

Namjera je ovog članka da se skicira portret Ante Pažanina kao filozofa, istraživača i autora, te kao profesora, prevoditelja i javnoga djelatnika, odnosno da se kaže nešto ne samo o njegovu djelu nego i o njegovu liku. U tom smislu, članak se više oslanja na reminiscencije na Pažaninovu predavačku djelatnost negoli na istraživanje njegova filozofskog opusa, iako se naglašavaju ključna uporišta njegove filozofije (etička i politička problematika suvremenog svijeta, europska filozofska i kulturna baština, fenomenologija i hermeneutika). Zaključuje se kako je glavna značajka Pažaninova djela – živi dijalog sa suvremenicima i misliteljima prohujalih vremena, koji su zahvaljujući njegovu pristupu također postajali suvremenima – bila trajno prisutna i u njegovoj profesorskoj djelatnosti.

Ključne riječi

Ante Pažanin, filozofija, fenomenologija, hermeneutika, tradicija, suvremenost

Naslov ovog članka precizno izražava njegovu namjeru, iako sama tema izmiče preciznosti i ne da se izoštriti do onog stupnja na kojemu bi se mogla sažeti u nekoliko jasnih i razgovijetnih teza. Namjera mi je, naime, skicirati portret Ante Pažanina, odnosno iznijeti neka razmišljanja o djelu i liku filozofa i profesora Ante Pažanina, pri čemu ću se više osvrnuti na njegov *lik* negoli na njegovo *djelo* i više na njega kao (mojeg) *profesora* negoli na njega kao *filozofa*, odnosno istraživača filozofske tradicije i autora filozofskih djela. No, odmah valja napomenuti da je Ante Pažanin jedna od onih osoba kod kojih je djelo neodvojivo od lika, a osamljeni filozofski rad, koji tek u drugom koraku dopijeva do javnosti, od onog izrazito javnog, profesorskog. Manjak izoštrivosti u misli i iskazu proizlazi iz toga što je ovdje riječ o nečemu što stoji između biografije i bibliografije, o nečemu što se pomalja iz te pukotine koja obilježava svakog od nas i u konačnici nas čini nesvodivima na enciklopedijske natuknice. Ovo uvodno obrazloženje može funkcionirati i kao isprika, budući da je najavljeni »manjak preciznosti« dijelom rezultat određenog emotivnog naboja vezanog uz »temu« članka, iako nas je upravo profesor Pažanin učio pozitivnoj moći filozofijskoga apstrahiranja, filozofijske strogosti i filozofijske jasnoće.

Ante Pažanin mi je bio profesor na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, i to od 1993. do 1998. godine. Bila je to prva generacija studenata, pa i profesora Hrvatskih studija, a bilo je to i doba kad su Hrvatski studiji – i u filozofskom smislu – bili nešto drugo nego što su danas. Pažanin mi je predavao četiri semestra *Povijest filozofije* i dva semestra *Praktičnu filozofiju*. Naposljetku sam pod njegovim mentorstvom obranio diplomski rad o praktičkoj filozofiji i filozofijskoj hermeneutici Hans-Georga Gadamera. Šest od osam semestara, a uz to i diplomski rad – sasvim dovoljno da bi vam

netko postao važnom osobom u filozofskom odrastanju i sazrijevanju. No, ne radi se samo o brojkama, kolegijima, ispitima, bodovima i ocjenama. Ono po čemu je profesor Pažanin bio moj profesor, u najboljem smislu riječi, iznad je ovih akademskih kategorija.

Pokušat ću to objasniti na sljedeći način: upoznajući Antu Pažanina kao učitelja, u predavaonici i kabinetu, upoznao sam ga kao filozofa, a upoznajući ga kao filozofa, kroz njegove javne nastupe, knjige i članke, upoznao sam ga kao učitelja.

I jedno i drugo – i jedinstvo toga dvoga – uvjerilo me, još kao filozofskog »poletarca«, da mi se pruža jedinstvena prilika da uđem u svijet filozofije s dobrim, pouzdanim vodičem. A taj dojam nije me napustio sve do danas, nije bio iznevjeren. »Sito vremena« je prilično pouzdano: bilo je »bombastičnijih« profesora, bilo je profesora koji su se bavili temama atraktivnijim za mlade ljude, bilo je onih koji su se »intimizirali« sa studentima protiv akademskih regula i protiv samih sebe. Ali na koncu ostaju tragovi koje se ne može zanijekati: utjecaj koji je osjetan i nakon turbulentnih godina koje su protekle, i nakon što se već pomalo zaboravljaju konkretni ljudi i događaji.

Profesor Pažanin me, u prvom redu, uputio u ona područja filozofije i onaj način mišljenja za koji je on, nesumnjivo, naš ponajveći autoritet. Mislim pritom na etiku, filozofiju politike, fenomenologiju i filozofijsku hermeneutiku. Filozof Ante Pažanin paralelno je (i integrativno) radio na dva plana: s jedne strane, na *predmetnoj* razini, bavio se uglavnom etičkom i političkom problematikom suvremenog svijeta, te europskom filozofijskom i kulturnom baštinom, dok je, s druge strane, na *metodološkoj* razini, bio vezan uz fenomenologiju i filozofijsku hermeneutiku. Ali upravo to – metodologija koju je prihvaćao, provodio, a zapravo i živio – nije nikada bila shvaćena kao puka znanstvena metoda, nego kao *methodos*, put na kojem se prepoznaju, artikuliraju i promišljaju važna pitanja i problemi. O tome svjedoči i činjenica da je, u svojim djelima i svojim predavanjima, manje naglašavao spoznajno-teorijske i jezično-filozofijske aspekte hermeneutike i fenomenologije, a više ukazivao na koji nam to način može pomoći u filozofskom ophođenju s problemima suvremenog svijeta, te u životnoj, pa i svakodnevnoj ljudskoj orijentaciji.

A to se odnosi i na klasike filozofije kojima se profesor Pažanin bavio i kao filozof, znanstvenik, istraživač, prevoditelj, i kao profesor. U njegovim su tekstovima, a pogotovo u njegovim predavanjima, mislitelji prohujalih vremena postajali našim živim suvremenicima. Čitao je, tumačio i plodotvorno razvijao misli klasikâ zapadnjačke filozofije: Aristotela, Platona, Descartesa, Spinoze, Hobbesa, Vica, Kanta, Hegela, Marxa i mnogih drugih. U konačnici bih izdvojio nekoliko imena koja smatram ključnima u Pažaninovu djelu. To su: Aristotel, Hegel, Husserl, Ritter i Gadamer. Dakako, uz Aristotela je tu uvijek bio i Platon, uz Hegela uvijek i Kant, a onda i Marx, dok se Husserlu, Ritteru i Gadameru pridruživala čitava plejada suvremenih mislitelja koje nam je Pažanin otkrivao: od onih koji su već klasici, poput Finka i Arendt,¹ do onih čija su imena koliko važna za suvremene filozofijske rasprave, toliko i nepoznata ovdašnjoj filozofskoj publici, kao što su Ott, Siep, Apel, Landgrebe, Volkmann-Schluck, Höffe, Hösle, Waldenfels, Ottmann i drugi.

Sve je to uvijek bilo daleko od prašnjavih knjiga. Klasici su progovarali današnjim jezikom. Čak su i »teška« djela Kanta i Husserla koja smo obrađivali u seminarima bila uzbudljivo, »napeto« štivo. A o potrebi da se svakome i svemu, pa i najneznatnijem odlomku i rečenici, pristupi s velikim oprezom i poštovanjem svjedoči to što smo u seminaru o Kantovoj *Kritici čistog uma* uspjeli obraditi samo dva Kantova predgovora tokom jednog semestra, ali

smo, zahvaljujući profesorovu umijeću i uputama, stekli sliku o cijeloj toj Kantovoj *Kritici* i bili ponukani da je pročitamo u cijelosti.

Tu mi se pruža prilika da spomenem jednu situaciju kroz koju je moguće vidjeti kako djeluje i kako treba djelovati jedan profesor. Profesor Pažanin je negdje na početku studija nama, mladim studentima dao sljedeći savjet:

»Čitajte što više, jer nikada nećete imati ovoliko vremena i energije kao što imate sada.«

To je jedan od najboljih savjeta koje mi je itko ikada dao. Jer, doista, da ga nisam tada poslušao, suočio bih se u još većoj mjeri s onim sa čime se svatko od nas ionako suočava: ono što se ne pročita u formativnim godinama, a tiče se klasikâ, teško se nadoknadi kasnije, kad počnu bujati različiti filozofski interesi i kad se počnemo specijalizirati, tražeći sve točnije, sve aktualnije i imajući sve manje vremena za ono veliko i zahtjevno.

No, daleko od toga da nas je profesor Pažanin samo vraćao unatrag, prema počecima i prema klasicima. Upravo suprotno, u njegovim su predavanjima (i tekstovima koji su nastajali u to vrijeme) dolazile do izražaja teme s kojima smo se sudarali, takorekuć, na ulici. Globalizacijski procesi, pitanja demokratskog društvenog ustroja, problematika znanstveno-tehničkog sklopa koji dominira današnjim svijetom, a konačno i bioetika, koju je profesor Pažanin, skupa s nekolicinom drugih filozofa, prepoznao kao važno područje rasprave o problemima suvremenog svijeta još polovicom devedesetih godina, te ju je nastojao filozofijski »potkovati«, prvenstveno uz pomoć Hansa Jonasa, a ne tek prigrliti kao modu – sve je to dolazilo do izražaja u njegovu filozofskom i profesorskom radu.

Danas, mnogo bolje nego u vrijeme studija, vidim koliko su Pažaninova promišljanja današnjice, a prije svega moderne znanstveno-tehničke civilizacije, bila usidrena u uvidima Edmunda Husserla. Još uvijek mi živo odjekuje Pažaninovo citiranje Husserlove rečenice iz djela *Kriza europskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*:

»Puke činjenične znanosti čine puke činjenične ljude.«²

Bila je to za omladinu odraslu u doba ubrzanog (i samorazumljivog) napretka znanosti i tehnike svojevrsna šifra za otvaranje tabua opasne dominacije tzv. pozitivnih znanosti u svijetu znanosti i u svijetu uopće, ali i poštapalica koju se, s manje ili više drskosti, ovisno o prilici, moglo upotrijebiti u raspravama između studenata filozofije i prirodnih znanosti.

U tome, pak, nije bilo ničega pretjeranog, jer je, s jedne strane, navedenu rečenicu zapisao Edmund Husserl, autor *Filozofije aritmetike, Logičkih istraživanja i Filozofije kao stroge znanosti*, dakle, nipošto neki iracionalno-antiznanstveno nastrojen filozof, dok je, s druge strane, ta rečenica bila obrazložena na tristotinjak stranica Husserlove *Krize europskih znanosti*, dakle, nipošto izrečena kao puka parola. Pažanin, svakako, nije dopuštao da se misli prevede u parole, kao ni da kritike budu paušalne. Čak i u slučaju moderne znanosti i tehnike, o kojima je Pažanin vrlo često kritički govorio i pisao, kritika je bila dimenzionirana, odmjerena. Ovaj citat iz Pažaninova članka

1
Zvonko Posavec smatra da je upravo Hannah Arendt dovela Pažanina do Aristotela i praktičke filozofije i to uvjerljivo obrazlaže. Usp. Zvonko Posavec, »Od Hanne Arendt do Aristotela«, *Politička misao*, god. 48 (2011), br. 1, str. 39–48.

2
Edmund Husserl, *Kriza europskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Globus, Zagreb 1990., str. 13.

»Politika i tehnika kao dominantni oblici života našega doba« može poslužiti kao primjer za to:

»Tehnički način življenja i mišljenja danas postaje sve dominantniji i opasniji. (...) Suprotstavljanje tehnici, naravno, ne znači odbacivanje ili nijekanje tehnike kao načina poboljšanja našeg života, njezina relativnog prava i koristi, nego odbacivanje njezine pretenzije da se protegne na sve sfere svijeta i života.«³

Neutraliziranje pretenzija »pozitivnih znanosti« i tehnike na cjelokupni svijet života ponajprije je zadaća *duhovnih znanosti*, sintezu čijih namjera Pažanin pronalazi u fenomenologiji »kasnoga Husserla«, koja predstavlja

»... 'svjetsko-povijesni proces' očitovanja čovječanstvu kao takvome urođenoga uma što ga istražuje i izražava transcendentalna fenomenologija koja time, kao povijesno a ipak znanstveno mišljenje, pomaže da se prevlada kako kriza moderne znanosti tako i kriza suvremenog ljudstva.«⁴

Duhovne su znanosti protuteža redukcionizmu moderne znanosti i tehnike kao generatora krize:

»Duhovne znanosti i njihovo fenomenološko i hermeneutičko razumijevanje čovjeka, njegova opstanka i povijesti, pružaju drukčije i primjerenije samorazumijevanje čovjeka, njegovo orijentiranje i djelovanje u svijetu, nego što ga pružaju pozitivistička i analitička filozofija i znanost, te (...) izbjegavaju jednostranosti novovjekovnog razvitka, pa i tehnokratizma i autokratizma, i to u svim sferama ljudskog življenja, od osobnog etičkog djelovanja preko intersubjektivnog do multikulturalnog razumijevanja i komuniciranja na razini suvremene svjetske povijesti.«⁵

Zato mi se čini da su važnost onog prošlog i izazovi onog sadašnjeg – s nužnim pogledom u budućnost – postajali jasnima ponajviše u Pažaninovim promišljanjima duhovnih znanosti. On je preferirao pojam 'duhovne znanosti' pred izrazom 'društveno-humanističke znanosti', koji je kod nas uobičajeniji, i to kako bi naglasio tradiciju duhovnih znanosti, njihovu iskonsku vezanost uz pojam duha iz europske filozofijske i kulturne tradicije, a onda i kako bi naglasio »njemačkost« te tradicije i suvremenih rasprava o ulozi i sudbini duha i duhovnih znanosti u cjelokupnom svijetu života, uključujući problematiku »europeiziranja«.⁶

To da sam se osobno, već na prvoj godini studija filozofije, zainteresirao za etičku problematiku u kontekstu znanstveno-tehničke epohe, zatim ekološku problematiku i socijalno-političke teme, usko je povezano s profesorom Pažaninom, jer on mi je – na svoj nenametljiv, ali snažan način – pokazao da je filozofija ne samo korisno nego i nužno sredstvo u suočavanju s problemima koji se pojavljuju *hic et nunc*. Činjenica, pak, da su se moji interesi od tada do danas proširili – i preko područja koje je u to doba i općenito »pokrivao« Pažanin, primjerice, prema problematici bioetike, utopijskih i feminističkih/rodni studija – ne poništava ovu tvrdnju, nego je na određeni način dodatno utvrđuje: sve to ne bi se dogodilo da nisam bio filozofski obrazovan i filozofski odgajan od strane ovakvog autoriteta: autoriteta koji se ne nameće nego prihvaća, autoriteta koji dovoljno obilježava i dovoljno oslobađa.

À propos autoriteta, ovdje moram reći da je Ante Pažanin bio strog profesor. Ali ta njegova strogost nema veze sa strogošću učitelja u smislu samosvrhovitog discipliniranja i formalističke zahtjevnosti. Strogost je značila zahtjev za *disciplinom misli*, u smislu »filozofije kao stroge znanosti«. Možda će sljedeće zapažanje pobliže objasniti na što mislim.

Naime, u Pažaninovim se predavanjima, kao i u seminarskim i neformalnim diskusijama, moglo primijetiti da je on skloniji filozofiji *strogoga znanstvenika* Husserla nego filozofiji *osebujnoga pjesnika* Heideggera, kako su se

mnogima od nas studenata tada činile ove dvije filozofske veličine, u velikoj mjeri zahvaljujući i implicitnim sugestijama naših profesora. Međutim, bilo bi suviše jednostavno pripisati tu Pažaninovu sklonost činjenici da je njegov vlastiti »filozofski stil« bliži »asketizmu« i »suhoparnosti« Kanta i Husserla nego Heideggerovoj »razbarušenosti« koja je filozofiju upućivala radije prema pjesništvu nego prema znanosti. Jer Pažanin je istodobno i štovatelj Hansa-Georga Gadamera, čiju metodske skepsu spram znanstvenosti u obliku monoperspektivizma modernih prirodnih i tehničkih znanosti ne treba posebno obrazlagati, kao ni njegov odnos prema umjetničkom stvaranju kao filozofijski neizbježnom fenomenu ljudskoga bitka i snažnoj inspiraciji filozofske refleksije.⁷ Osnovu Pažaninova zazora spram Heideggera treba tražiti, čini mi se, u Heideggerovu otklonu kako od fenomenologije kao »stroge znanosti« tako i od jedne, u svojoj intenciji skromnije, ali u izvedbi strože hermeneutičke interpretacije teksta i tradicije uopće. Nasuprot radikalnosti i gestualnoj eksplozivnosti Heideggerova premissljanja tradicije, odnosno »naglim potezima« kojima je on inklinirao, nalazi se ništa manje radikalno, ali ipak »oprežno rukovanje« tradicijom i svjetskim pojavama kakvo je ono Husserlovo ili Gadamerovo, a u nastavku na njih – i Pažaninovo.⁸

3

Ante Pažanin, »Politika i tehnika kao dominantni oblici života našega doba«, u: Ante Pažanin, *Moderna filozofija i politika*, Informator – Fakultet političkih nauka, Zagreb 1986., str. 169.

4

Ante Pažanin, »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, u: E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 275.

5

Ante Pažanin, »Integrativna uloga duhovnih znanosti«, u: Ante Pažanin, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., str. 110. U istome se članku također daje do znanja da zagovor (rehabilitacije) duhovnih znanosti ne isključuje niti marginalizira prirodne i tehničke znanosti, štoviše, implicira interdisciplinarnu suradnju, ali pod drugačijim uvjetima od onih postojećih: »Ta povezanost i interdisciplinarna suradnja duhovnih s prirodnim, prije svega biomedicinskim i biotehničkim znanostima ne znači ni padanje u biologizam ni u tehnicizam, nego predstavlja nastojanje da se uz pomoć rezultata i tih pojedinačnih znanosti odgovori što je bolje moguće na životna pitanja svoga doba. U tome dolazi do izražaja integrativna uloga duhovnih znanosti, ne samo među humanističkim i društvenim nego i među prirodnim i tehničkim znanostima, ako probleme svoga ljudstva i svijeta uopće nastoje riješiti primjereno svojem dobu i rezultatima svih znanosti.« (Ibid., str. 108.)

6

U problematiku »europeiziranja« – koje se podjednako tiče duhovnih znanosti, filozofijske i kulturne tradicije, te suvremene politike – ovdje ne mogu ulaziti, nego ću samo uputiti

na Pažaninov članak koji mi se, u nizu članka o tim pitanjima, čini najilustrativnijim: »Europeiziranje kao svjetsko-povijesni problem«, u: Ante Pažanin, *Um i povijest. Prilog praktičnoj filozofiji i filozofiji povijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1992., str. 183–188, kao i na Ritterovu studiju koja je za Pažaninovo promišljanje ovih problema bila od iznimne važnosti: »Evropeiziranje kao evropski problem«, u: Joachim Ritter, *Metafizika i politika. Studije o Aristotelu i Hegelu*, Informator – Fakultet političkih nauka, Zagreb 1987., str. 295–309.

7

Pažanin se problematici umjetnosti, s osloncem u Aristotelu i Gadameru, posvetio tek u svom posljednjem objavljenom članku »Gadamerovo razumijevanje mnogolikosti iskustva bitnih načina života« (*Filozofska istraživanja*, god. 30 /2010/, sv. 3, br. 119, str. 525–545), koji mi je, još u vrijeme dok ga je pisao, najavio kao izvršavanje svoga duga spram umjetnosti i poiesisa općenito, naime, spram tema koje su, prema vlastitom priznanju, bile nepravedno zapostavljene u njegovu opusu.

8

Da Pažanin ipak nije olako »otpisao« Heideggera govori nam njegov članak »Fenomenologija kasnoga Husserla i hermeneutika ranoga Heideggera kao praktična filozofija«, objavljen u knjizi *Fenomenologija političkog svijeta* (Politička kultura, Zagreb 2007., str. 83–108). Pažaninova ocjena da je Heidegger »zasigurno najdublji mislilac pitanja o 'smislu bitka', a njegovo nedovršeno djelo *Bitak i vrijeme* svakako predstavlja jedno od najznačajnijih djela filozofije 20. stoljeća« u velikoj je mjeri utemeljena u tumačenju Heideggerove filozofije kao povijesnoga mišlje-

Strogost o kojoj govorim kod Pažanina je uvijek podrazumijevala *odgovornost* čovjeka i filozofa u odnosu prema samom sebi, prema drugome i prema samoj stvari. Radi se o navlastitoj odgovornosti filozofa koja se tiče *cjeline* i stoga predstavlja teško breme, ali baš zato zahtijeva određenu suzdržanost pred »samom stvari«. Biti, Husserlovim riječima, »funkcioner čovječanstva«⁹ ne implicira nikakvu nadmenost filozofa, nego njegovo odgovorno izvršavanje (samo)zadane mu i nimalo lake dužnosti.

Za to je, pak, potrebna i ona hermeneutička vrlina razumijevanja, samorazumijevanja i sporazumijevanja, koju i u pojedinca i u zajednici treba odgajati, a koju je Pažanin kod svojih učenika nastojao odgajati.

Profesor Pažanin je, dakle, na tom tragu odgajao filozofski strogo i odgovorno, ali i ljudski nježno i pažljivo. Stoga je on, usudio bih se reći, jedan od posljednjih profesora iz »stare garde«. Njegov habitus i njegov nastup bili su obilježeni duhom i dahom Njemačke, one »rigoroznosti« koju smo u svojem mladalačkom filozofskom imaginariju pripisivali Kantu. A kasnije – kad smo se pobliže uputili u filozofiju i filozofije – to »kantovsko« mogli smo pripisati profesoru Pažaninu i zbog onoga što je Kant smatrao *prosvjetiteljstvom*, a što je Pažanin uvelike svjedočio svojim filozofskim i profesorskim radom. Prema znamenitoj Kantovoj odredbi,

»*Prosvjetiteljstvo je izlazak čovjeka iz stanja samoskrivljene nepunoljetnosti. Nepunoljetnost je nemoć da se vlastiti razum upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Ta nepunoljetnost je samoskrivljena* onda kad njezin uzrok ne leži u nedostatku razuma nego u pomanjkanju odlučnosti i hrabrosti da se njime služi bez tuđeg rukovođenja. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti služiti se vlastitim razumom! – to je, dakle, lozinka prosvjetiteljstva.«¹⁰

Taj se prosvjetiteljski zahtjev, s jedne strane, odnosi na kultiviranje i konsolidiranje razuma i umnosti pojedinca, ali se, s druge strane, odnosi i na javnu upotrebu uma. Biti uman, ozbiljiti tu eminentno ljudsku značajku, te reflektirati o svojoj umnosti s obzirom na povijest uma, a o povijesti uma reflektirati s obzirom na umnost povijesti, dakle, razvijati filozofsku svijest kao povijesnu svijest – svemu tome nas je učio profesor Pažanin. Bez obzira na to u kojoj je mjeri njegov temeljni filozofski stav i njegov temeljni stav o filozofiji zasnovan na navedenom kantovsko-prosvjetiteljskom diktumu, želim naglasiti ono što je sigurno: on je bio dubinski povezan s Husserlom, osobito s »kasnim Husserlom« ili, točnije, s Husserlovom *Krizom europskih znanosti*, koju je upravo Pažanin preveo na hrvatski jezik. Naslov zadnjeg paragrafa (zaključka) ovog Husserlova djela¹¹ – »Filozofija kao čovječno samoosvještenje, samoozbiljenje uma« – gotovo bi mogao figurirati kao *motto* Pažanineve filozofije, naročito ako »čovječno samoosvještenje« i »samoozbiljenje uma« mislimo ne samo kao teorijsko-filozofijsku zadaću, »prema različitim stupnjevima kretanja od intencije i ispunjenja u sebi razlučeni racionalizam, *ratio* u stalnom kretanju osvjetljenja«, nego i kao praktičko-filozofijski projekt, »nužno najvišu funkciju čovječanstva«, »funkciju omogućavanja njegova razvitka u osobnu i sveobuhvatnu čovječnu autonomiju«,¹² koja se ozbiljuje prvenstveno u području etike i politike.¹³

Na te se tvrdnje nadovezuje i Husserlovo shvaćanje povijesti filozofije koja je, njegovim riječima, »u svojoj izvanjski historijskoj učenosti«, samo »kulturni lik među ostalim likovima«, te »kazualni proces koji protječe u svijetu, u njegovoj prostornoj vremenosti«. Međutim, slijedi značajan nastavak:

»Ali iznutra promatrano to je rvanje generacija filozofa koje žive i nastavljaju živjeti u duhovnoj zajednici – nosilaca toga duhovnog razvitka – u stalnom rvanju 'probudenoj' uma da dođe samome sebi, svomemu samorazumijevanju, umu koji sam sebe konkretno razumije – i to kao postojeći svijet, kao svijet koji postoji u svojoj čitavoj univerzalnoj istini.«¹⁴

Takav husserlovski pogled na povijest filozofije i filozofiju u cjelini njezine prošlosti, sadašnjosti i budućnosti pronalazimo u Pažaninovim tekstovima, osobito kad se poduhvatimo njihova panoramskog pregleda, ali je prožimao i njegova predavanja. Stoga mi je izuzetno drago da mi je *upravo on* predavao povijest filozofije, odnosno da mi je on predavao *upravo povijest filozofije*.

Zbog svega navedenog, smatram sebe dužnikom profesora Pažanina kojemu nikada neću moći u potpunosti vratiti dug. Ne mogu dati odgovor na pitanje što mu točno dugujem, jer se ne radi tek o ovoj ili onoj stvari, o ovom ili onom rezultatu transfera znanja putem sveučilišnih predavanja, te znanstvenih članaka i knjiga. Sve to, istina, jest u igri kad razmišljam o povijesti svoga odnosa s profesorom Pažaninom, ali nipošto nije jedino, pa čak ni presudno. Ima nečeg neuhvatljivog u reminiscencijama na vlastite učitelje, što sam iskusio ponajprije u slučaju profesora Ante Pažanina. A to neuhvatljivo »uhvatio« je Gianni Vattimo, govoreći o svom profesoru Hans-Georgu Gadameru u jednom prigodnom članku kao što je ovaj moj.

»Pravi su učitelji vjerojatno oni za koje ne možemo reći što smo od njih naučili, iako smo svjesni da im – kako u intelektualnom, tako i u ljudskom pogledu – moramo biti enormno zahvalni. Za mene – a vjerojatno i za mnoge druge – Gadamer je jedan takav učitelj.«¹⁵

nja (usp. npr. *ibid.*, str. 106), pri čemu se ipak ukazuje na bitnu razliku između Husserla i Heideggera, koja je, smatram, u konačnici presudna za gore konstatiranu Pažaninovu sklonost Husserlu u opreci spram Heideggera: »Tako se razlika između Husserla i Heideggera najbolje vidi na razlici u shvaćanju fenomenološke redukcije, koja za kasnoga Husserla znači odvratanje fenomenološkog pogleda od prirodnog stava ne samo na netičko-noematske doživljaje svijesti, nego i na povijesni svijet života, a za Heideggera na razumijevanje bitka određenog bića koje smo mi sami i na pokušaj poimanja bitka samog.« (*Ibid.*, str. 107.)

9

»Mi smo dakle – od toga ne možemo odustati – u *svojemu* filozofiranju *funkcioneri* čovječanstva. Sasvim osobna odgovornost za naš vlastiti istinski bitak kao filozofa u našoj unutarosobnoj pozvanosti istodobno nosi u sebi odgovornost za istiniti bitak čovječanstva koji jest samo kao bitak u odnosu na *svrhu* i može se ozbiljiti, *ako uopće*, samo pomoću filozofije – pomoću *nas* ako smo zbilja filozofi.« (E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, str. 23.)

10

Immanuel Kant, »Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?«, u: Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 35.

11

Kako kaže Pažaninova prevoditeljska napomena, ovaj je zaključak njemački izdavač naknadno pridodao tekstu *Krize*, a potječe iz Husserlova rukopisa K III 6. Usp. E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, str. 245.

12

Usp. *ibid.*, str. 248.

13

U toj perspektivi treba čitati i posljednju Pažaninovu knjigu, *Fenomenologija političkog svijeta*, gdje se fenomenologija političkog svijeta definira i prakticira u perspektivi povijesnoga mišljenja, koje je prilično strano današnjici obilježenoj rastakanjem svijeta života pod utjecajem znanosti i tehnike, te njima kompatibilnih ekonomskih i političkih tendencija. U tom smislu, Pažanin traga za primjerenim etičkim utemeljenjem jedne filozofije politike, čime doprinosi »nesuvremenim«, ali nasušno potrebnim pokušajima spašavanja cjeline i smisla. Problematika politike, političkoga svijeta i filozofije politike tematizira se u proširenom i produbljenom smislu, gdje politika nije puka »tehnika vladanja« nego etički konotirana djelatnost koju stoga treba promatrati i razmatrati u perspektivi aristotelovski shvaćene praktičke filozofije, kako su to činili, primjerice, J. Ritter i H.-G. Gadamer u svojim nastojanjima oko rehabilitacije praktičke filozofije. Taj se pristup proteže kroz čitavo Pažaninovo djelo, a na jednome je mjestu formulirano gotovo kao aforizam: »Dresiraju se ne samo životinje nego i ljudi i narodi, jer se politika prakticira kao tehnika.« (A. Pažanin, *Moderna filozofija i politika*, str. 169.)

14

E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, str. 248–249.

15

Gianni Vattimo, »Gadamer zum Hundertsten«, u: Günter Figal (ur.), *Begegnungen mit Hans-Georg Gadamer*, Reclam, Stuttgart 2000., str. 77.

Za Vattima je to bio Gadamer, a za mene je to bio i jest – filozof i profesor Ante Pažanin.

Hrvoje Jurić

On the Figure and Work of Ante Pažanin – Philosopher and Professor

Abstract

The intention of this paper is to sketch a portrait of Ante Pažanin as a philosopher, researcher and author, as well as a professor, translator and public servant, i.e. to speak not only about his work but also his figure. In this sense, the paper relies more on reminiscences on Pažanin's lecturing activities than on research of his philosophical works, although the key strongholds of his philosophy (ethical and political issues of modern world, European philosophical and cultural heritage, phenomenology and hermeneutics) are emphasised. It is concluded that the main characteristic of Pažanin's work – live dialogue with contemporary thinkers as well as those of the past times, who also became contemporary by virtue of his approach – was permanently present in his professorial activities.

Keywords

Ante Pažanin, philosophy, practical philosophy, phenomenology, hermeneutics, tradition, contemporaneity